

Ko te kili e mafai ke hula i hō he koga o te tino, kae na hē fakatali ke hula oi fatoa hakili fehoahoani ai loa. E tuha ko te tahi vaetolu o tino e maua i te fiva fāiai e hē iei ni olātou kili.

Vave gaoioi loa

Kafai koe pe ko he tino i to fale e hē mālohi ma eia te ia he āuga pe he fakailoga fokotahi kuatākua atu i te pahina muamua, gaoioi vave loa.

- Vili ki he fōmai, fale talavai, fale talavai e matala i tua ona itūla gālue mahani pe ko te laina telefoni a te ola malōlo (0800 611 116) fakavave – e tuha pe he ao peko he po.
- Taku mai pe ko niā nā āuga.
- Kafai e ke mahalomia ko te fiva faiai, koe na hē toe manōfo.
- Tauhihi ke vave fakatino nā gaoioiga.
- E tuha pe kua hiaki te tino e he fōmai, e tatau pea ketaukikila lelei.
- Kafai ka fano ke toe kikila e te fōmai fakamautinoa emanino nā fakatonuga e tuku mai pe ko afea e tatauai koe ke toe talii mai pe vili mai mo he fehoahoaniga kafai kua manakomia vave. Lea kiei mo nā fakatonuga iēnei ke tuhituhia ki lalo.
- Kafai e hē tulaga manuia toe talii vave loa ki te fōmai pe ko te falemai. Taku atu ki te kau faigāluega tetulaga e iei ai te tauale kafai kua iei ni ana fualakau tuikua inu, ona ai e mafai ke pupuni e ki lātou nā āuga ote fāmai.
- Na hē tuku tiakia ko ke nofo tautahi te tauale.
- Kafai ko he fakafitauai fakafuaheki vili ki te 111 ma lea kihe tavale a te falemai.

Tui puipui mo te famai ko tefiva faiai

Ko nā tui puipui mo tēnei fāmai e avanoa mo kilātou e pitohili ona afāina.

Ko te tui mo te itū kaiga A, C, W ma te Y efakatupegia mo:

- Ki lātou iē va lalata nā fehokotakiga ma nā tauale o nakulūpu iēnei o te fāmai (A, B, C, W pe ko te Y).
- Nā tino na maua muamua e te famai ko te fiva faiai.
- Nā tino iē e ono lahi te mafai ke maua e te famai onaa i te taikole te mafai e o lātou hihitemi puipui ke puipuiki lātou ona ai ko ni iētahi hē mālohi.
- Kau tupulaga i nā tauhaga 13-25 e aofia ai ki lātou iēka nōnōfo pe nōnōfo i he nofo tūmau a he ākoga, pehe nofo tūmau a he iunivehite, fale o na fitafita tau, pe ko te fale puipui.

Ko te tui mo te itū kaiga B e fakatupegia mo:

- Ki lātou iē va lalata nā fehokotakiga ma nā tauale o na kulūpu iēnei o te fāmai (A, B, C, W pe ko te Y).
- Nā tino na maua muamua i te famai.
- Ko na tino ie e pito hili ona maualuga te mafai kemaua e te hiama mai te kulūpu B ona ai e taikole temafai e o lātou hihitemi puipui ona ko ni iētahi hēmālohi.
- Tamaiti ki luga o te 12 mahina te mātutua, hefakahologa o he vāega o te polokalame o te tui puipuimo na fānau.
- Ko na tino e 13 ki te 25 tauhaga ka ulufale atu mo hetaimi muamua ki ni tulaga e nōnōfo ai i ni koga e valalata ma iētahi tino.
- Tamaiti mai te 13 ki te 59 mahina (e fakamuta mai iteaho 31 o Aokuho 2025).
- Na tino e i te va o te 13 ki te 25 tauhaga i hohe tūlaga ote nōnōfo va lalata ma iētahi (fakagata ite aho 28 Fepuali 2024).

Ko fea te fano kiei mo ni fautuaga agai ki te famai ko te fiva faiai

Kafai koe e fofou ke maua ni iētahi fakamatalagaki te famai ko te fiva faiai, talanoa ki to fōmai, teine fōmai, pe ko he falemai mahani, pe fehokotaki ki te tautuaga a te ola malōlo lauaitale (public health service) e tafapili atu.

Mo ni iētahi fautuaga i fafo o na itūla gālue mahani (24 hour service), vili ki te laina a te Healthline i te (0800 611 116)

Te fiva fāiai

Ke mātau nā āuga

Na hē fakatali – hakili fehoahoani

“ E tāua lele to nofo ma mātau nā āuga ma nā fakailoga o te famai ko te fiva faiai, ma hakili fautuaga tau te ola malōlo fakavave kafai koe e popole. ”

Mo ni iētahi fakamatalaga agai ki te puipuiga ki te famai ko te fiva faiai

- talanoa ki tau fōmai, teine fōmai pe ko te falemai mahani
- vili ki te laina telefoni a te ola malōlo Healthline i te 0800 611 116
- immunise.health.nz/meningococcal

Health New Zealand
Te Whatu Ora

June 2024. Tokelauan. Code HE2668-DL

Fiva fāiai

Ko te fiva fāiai ko he famai e mafua i he pekitelia (bacteria) mai i he hiama, ma e mafai ke ono maua aini tauale fakapokepoke e lua:

- **Menigitis (fiva fāiai)**
(he hiama i te kafu o te fāikai)
- **Septicaemia (Hepitikemia)**
(kona o te toto)

E tokalahi atu ki lātou e maliliu ona ai ko te fiva fāiai i lo ki lātou e maliliu mai i te hepitikemia.

E lahi ia itū kaiga hiama e mafai ke mafua mai ai te fiva fāiai, e aofia ai te A, B, C, W ma te Y. Ko te lahiga o nātauale i Nihila e māfua mai ona ko te itūkāiga i te kulupu a te B.

Ko te fiva fāiai e mafai ke vave tutupu lele – i ni nai itūla e fia oioti e mafai ke matuai tigainalava na tino.

Ko te tauale

Ko te tauale e mafai ke gaholoholo malie lava mo he aho fokotahi ki te lua, pe mafai ke vave oho lele iloto o ni nai itūla. E mafai ke lave i nā fuālakau tui, kae e tāua lele te vave fofō. I te kamataga ote tauale, ko te fiva faiai e mafai ke ve ko he fulū (flu) pe he ihu tafe, kae e mafai ke vave fakaholo tigāina i hetaimi vave lele. Iētahi taimi e mafai e he tino ke lagona te hē malohi kae toe vave feolo, kae ko hē ki toe fakaholo ke tauale lahi foki, i he taimi vave.

Ko te fiva faiai e hē mafai ke fofō i te fale – e tāua ai ke hakili ni fehoahoaniga i he taimi vave lele.

Ko nā āuga o te fiva faiai e tutuha ma nā tahi famai hē fakapokepoke iē e ono mafai lava ke holoholo lelei ma ke toemalōlo te tino. Ko te fiva faiai e hē mafai ke fofō i te fale – e tāua ai ke hakili ni fehoahoaniga i he taimi vave lele.

Kafai ko koe e nofo popole ki he tino te e ono fiva faiai, telefoni ki tau fōmai, ite laina telefoni a te ola malōlo (0800 611 116), pe ko te fale patino mo nā fehokotakiga i na itūla i tua mai o nā itūla gālua kae ke kikila koe e he fōmai i he taimivave. Kafai e hē mafai ke fakatonu he taimi, tago oi kave ki te Matāeke mo na Fakalavelave Fakafuaheki o he falemai pevili ki te 111.

Kafai ko koe he mātua pe he mātua tauhi e hili lava to fakalagolago ki tau fuafuāga – ko koe oioti lava te tino e ono ia haofia kafai ko tau pepe kua hē mālohi e ve ko te tulaga mahani ai, ma kua fakaatili te fakaholo te hē malohi i he taimivave. Kafai e hē maua ho fehoahoani i hētahi auala vili ki te 111 mo he tavale a te falemai.

Ko ai te pitohili ona afāina?

E mafai ke maua hō he tino i te fiva fāiai. Kae, kona pepe, tamaiti i lalo o te 5 tauhaga, ki lātou iēkua taki hefulu fia nā tauhaga ma nā talavou enōnōfo i nā fale nofo tūmau pe ni fale e togitogifakatahi e pitohili ona āfaina ma e manakomia ke fai ni tui puipui. E mafai ke maua ai na tino i hōhe taimi o te tauhaga, kae e mahani lava i te tau mālulu ma te tau e taku ko te spring.

Ko nā pepe uma i lalo o te tahi tauhaga, ma nā tamaiti Maoli ma Pahefika i lalo o te 5 tauhaga e pitohili ona maualuga te ono āfaina. Te hikomia fakatahi ma ni tino ulaula, nōnōfo fakatahi ma ni tino tokalahi pe e iei ni tahi tauale tau te māmā ve ko te fulū e ono mafai ke fakalahi ai te mafai ke maua ai e he tino te famai, e utagia atu aike fai ho tui puipui mo te fulū mo koe ma au tamaiti.

Puipuia

Ko te fiva fāia e pepehi i he auala e tali tutuha veko te pepehi o te fulū – kui i te tale ma te mafatua.

Ite mea mahani lava, ko te hiama ko te pekitelia e nofonofo i tua o te ihu o ki lātou e ola malōlo vēna nakōki ma e hē faigofie ke pēpēhi ki iētahi. Ko te pekitelia ehē ola mataloa i fafo o te tino, ko tona uiga e hē pēpēhi gofie te fāmai i te va o tētahi ki tētahi. Ko te famai ko tefua faiai e ono faigofie atu ke pēpēhi i te va o na tino e nōnōfo i he fale fokotahi ma e tumu pe va lalata nafehokotakiga a tētahi ki tētahi.

Na hitēpu faigofie ve ko te kava o to pūihu pe ko to gutu kafai koe e mafatua pe e tale, ma fufulu ma fakamamago lelei o lima, e mafai ke fakataikole te avanoa ke fakapēpehi ai na pekitelia. Taofiofi te fakaogā fakatahi o nā vāega iē e ono iei na havāle e ve ko nā faguvai, vali gutu pe ko nā veipa (vapes).

Nā fakailoga ma nā āuga

Ko nā āuga o te famai o te fiva fāiai e ono mafai hē hula fakatahi mai i he taimi fokotahi. Ko iētahi āuga, e vē ko te fiva, ko ni vāega mahani. Hakili vave loa he fehoahoani kafai kua haofia ni vāega o nā āuga ma nā fakailoga iēnei. Vili ki tofōmai, i te laina mo te ola malōlo Healthline (0800 611 116) pe ko te fale fakapitoa mo nā itūlai tua mai. Kafai e hē mafai ke fakatonu he taimi, tago oi kave ki te Matāeke mo na Fakalavelave Fakafuaheki (Emergency) e tafapili atu ki taufalemai pe vili ki te 111.

Ko te fiva fāiai e lahi ona itūkāiga āuga. E aofia ai nāvāega iēnei:

- maualuga te fiva
- tigāulu
- hē haofia
- fia moea gofie
- tigaina na hoko ma nā mahō.

E mafai foki ke iei ni āuga patino, ve ko te:

- kili hāhāo
- makeketū te ua
- e hē fiafia/pe muhu gofie i na koga mālama
- puai
- tagitagī
- e muhu oi kai (na pepe)
- e pona te muatuke (soft spot on head)
- tātāpa pe tauale oho.

Ko nā pepe e ono mālulu na lima ma nā vae, e iei te kili io lātou tino ma e ono muhu oi kai. Ko nā tino mātutua ematamoe, hē haofia, kua kehe nā aga e hula pe e matapogia.

E iei he kili e ve ko he mata o te gila te fuaefa ma e lanuviolē pe ni unoko, e hē mafai ke olo kehe kafai koe e tagooi lolomi mataloa i he ipu tioata, ko he fakailoga fakapokepoke ia. E tatau koe ke vili vave loa ki he tavale ma te falemai, kafai e ke kitea he kili venei i he tamaiti tauale pe ko he tino mātua.